

doc. PaedDr. **Slavomír Laca**, Ph.D., Dr.h.c., Prague College of Psychosocial Studies
(Prague, Czechia)

doc. ThLic. **Peter Laca**, Ph.D, St. Elizabeth University of Health and Social Work
(Bratislava, Slovakia)

PROFESSIONAL-SELF-REFLECTIVE DEVELOPMENT OF THE TEACHING PROFESSION

Abstract. *At the present time, which is typical for its dynamism and rapid development tendencies, the teaching profession and its self-reflection are also undergoing constant changes. Changes and innovations accompany all development of society, i.e. also development within the teaching profession.*

The main goal of the article is to provide and analyze information on the professional and self-reflective development of the teaching profession. In the contribution, we use a systemic confrontation based on the processing of the researched area of pedagogical perception of the issue in question. We adhere to the analytical-synthetic method, while the analysis of professional sources, not only from the field of pedagogy, is important in order to obtain content suitable for the issue we are discussing.

Keywords: *teacher, teaching profession, self-reflection, development*

doc. PaedDr. **Slavomír Laca**, Ph.D., Dr.h.c., Pražská vysoká škola psychosociálních studií (Praha, Česká republika)

doc. ThLic. **Peter Laca**, Ph.D., Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety (Bratislava, Slovenská republika)

PROFESIJNO-SEBEREFLEXNÍ ROZVOJ PEDAGOGICKE PROFESE

***Abstrakt.** V současné době, která je typická svou dynamičností a rychlými vývojovými tendencemi, dochází k neustálým změnám i pedagogické profese a její sebereflexe. Změny a inovace doprovázejí veškerý vývoj společnosti, tedy také vývoj v rámci pedagogické profese.*

Hlavním cílem odborného textu je poskytnout a analyzovat informace profesijní-sebereflexní rozvoje pedagogické profese. V příspěvku používáme systémovou konfrontaci vycházející ze zpracování zkoumané oblasti pedagogicko vnímania zkúmanej problematiky. Držíme se analyticko-syntetické metody, přičemž je důležitá analýza odborných pramenů nejen z pedagogiky, aby se získal obsah vyhovující dané problematice, kterou rozebíráme.

***Klíčová slova:** pedagog, pedagogická profese, sebareflexe, rozvoj, učitel*

Úvod

Představitelem a zprostředkovatelem vzdělávání a výchovy je od počátku učitel. Stejně jako se vyvíjí a mění společnost, mění se i kontext vzdělávání a odborné přípravy. Výchova a vzdělávání jsou základní pedagogické prostředky, které mají v pedagogických požadavcích svébytné poslání a postavení. Vzdělávání je především proces, v němž žák nachází, prohlubuje a formuje své přirozené jádro a následně se začleňuje do struktury sociálních a osobních životních rolí. Vzdělávání je profesionální, cíleně zaměřená činnost, jejímž cílem je vést, řídit a získávat kvalifikaci k individualizovanému a socializovanému chování v rámci pedagogické profese pedagoga.

V současnosti jsou na pedagogickou profesi kladeny požadavky nejen v oblasti osobnostních vlastností, ale také i v profesních kompetencích, které jsou důležité v rámci pedagogické profese. Důležitým předpokladem pro výkon učitelské profese jsou tedy vlastnosti a charakter učitele. Vhodné vlastnosti jsou základem k úspěšnému výkonu této profese nejen v teorii a praxi

Učitelská profese

Na světě existuje mnoho profesí s krátkou nebo dlouhou dobou svého trvání. Některá jsou spjata i s lidským vývojem jako je například léčitelství nebo kovářství, mezi tyto profese patří i učitelství. Existenci profese učitelství můžeme datovat od dob, kdy se lidé začali specializovat na vyučování někoho něčemu. Vyučování nepochybně existovalo už v pravěké společnosti, a to zejména v řemeslných činnostech, ale probíhalo i na rovině předávání vědomostí z generace na generaci, kdy náčelníci kmenů, stařešinové a další předávali poznatky o uctívání bohů, rituály nebo poznatky o přírodě nebo mravních normách.

Učitel a učitelská profese jsou řešeny velkým množstvím autorů z domácí nebo zahraniční literatury. „Přesto se pojem „učitel“ téměř nikdy přesně definoval. Pravděpodobně se má za to, že mu každý jasně rozumí, ať už jde o odborníky nebo laiky. Ve výchovně-vzdělávacím systému hraje učitel klíčovou roli. Realizace cílů a obsahu výchovy a vzdělávání závisí do značné míry na učiteli“ [Pařízek, 1988] na každé škole.

Pod pojmem profese rozumíme „společensky prospěšnou kvalifikovanou činnost, která má určitý sociální status, tj. postavení ve společnosti. V užším smyslu můžeme tento pojem lze také chápat jako pracovníka vybaveného teoretickými znalostmi. a praktické dovednosti, který tuto činnost vykonává.“ [Tůma, 2018, s. 26]. Pokud vycházíme z obecně charakteristiky profese, musíme poznamenat, že se dotýká i pedagogické profese, která má různé úhly pohledu. Na jednotlivé hlediska pedagogické profese se změříme a budeme je charakterizovat.

Stejně jako v jiných profesích i v učitelství existují určité fáze vývoje této profese. Stejně jako například řemeslné profese má i učitelská profese cykly profesního rozvoje pro všechny jednotlivce v dané skupině. V učitelské profesi mají tyto cykly zvláštní význam, protože souvisí s výkonem nebo kvalitou práce učitelů. Předpokládá se, že čím vyšší je kariérní stupeň učitele, tj. čím zkušenější je učitel, tím je jeho práce kvalitnější.

Tento proces formování učitelské profese lze rozdělit do čtyř etap:

1. Orientační fáze – v této fázi se člověk nachází ještě v období před vysokoškolským studiem, kdy se snaží zorientovat a vybrat si vhodné studium, které ho připraví na jeho budoucí povolání.
2. Přípravná fáze – spočívá ve vlastní přípravě na učitelské povolání. Tato příprava probíhá na středních pedagogických školách nebo na vysokých školách pedagogických.
3. Fáze adaptace – období po ukončení studia na vysoké škole. Vyznačuje se přizpůsobením se učitelské profesi a pracovnímu tempu. Právě v této fázi dochází

k největšímu rozporu mezi teoretickou přípravou na učitelské povolání a pedagogickou realitou v každodenním kontaktu. Nicméně existuje jen málo výzkumů o tom, jaké jsou specifické problémy začínajících učitelů.

4. Fáze autoregulace – tato fáze následuje bezprostředně po adaptační fázi. Učitel je již schopen sám řešit problémy a úkoly, které mu pedagogická realita staví do cesty. Tato fáze by měla zahrnovat také další vzdělávání učitele, a to buď formou samostudia, nebo prostřednictvím různých forem postgraduálního a dalšího studia. [Průcha, 2009, s.23].

Odborné publikace, které se touto problematikou zabývají, nabízejí různé vymezení hlavních fází kariérní dráhy učitelů. Jednotlivé fáze hrají důležitou roli při formování učitelské profese. Je třeba zmínit, že profesní rozvoj učitele má významný vliv na jeho vlastní životní rozvoj a celkový životní styl, zejména ve fázi profesního růstu.

Pedagog je „odborník, který provádí vzdělávání, tj. někoho učí, vzdělává, školí, instruuje atd. Pedagogem může být kdokoli, kdo provádí vzdělávací činnost – netýká se tedy pouze učitelské profese, ale i dalších profesí. Nejvíce zastoupenou kategorií mezi pedagogy jsou pedagogičtí pracovníci na školách různých typů a stupňů.“ [Průcha, 2002, s.21].

Pojem pedagogický pracovník se často používá jako synonymum pojmu učitel, což je samozřejmě nesprávné. Učitelé jsou jen součástí širší skupiny, která se nazývá pedagogičtí pracovníci, mezi něž patří i další odborníci v této skupině. V rámci pojmu učitel existují různé definice a charakteristiky, od různých odborníků, kteří se touto problematikou zabývají a zkoumají ji v teoretické i praktické rovině. Učitel je jedním ze základních činitelů vzdělávacího procesu, „profesionálem kvalifikovaný pedagogický pracovník, spoluzodpovědný za přípravu, řízení, organizaci a výsledky tohoto procesu.“ [Průcha, Walterová, Mareš, 2008, s.26].

Autoru Lacy domnívá, že výchovná a vzdělávací činnost není charakteristická pouze pro učitelskou profesi. V souvislosti s konkretizací práce a významu učitele kombinuje historický a současný pohled, s tím, že:

1. "Učitel je hlavním zprostředkovatelem systematicky uspořádaných znalostí různých oborů ve škole a zároveň vedle otce a matky třetí hlavní činitel ve vzdělávání.
2. Učitel je jedním ze základních činitelů vzdělávacího procesu, profesionálem kvalifikovaný pedagogický pracovník spoluzodpovědný za přípravu, řízení, organizaci a výsledky tohoto procesu.
3. Učitelé jsou osoby, jejichž profesní činnost zahrnuje předávání znalostí. postojů a dovedností, které jsou uvedeny ve formálních učebních plánech. programy pro

žáky a studenty vzdělávacích institucí. Kategorie učitel zahrnuje pouze zaměstnance, kteří přímo realizují výuku. žáků." [Laca, 2019. s. 251].

Učitel je důležitým faktorem určujícím úspěch ve vzdělávání, a proto je nezbytné, aby měl vlastnosti, znalosti a dovednosti, které mu umožňují pracovat s lidmi a být co nejkompetentnější pro výkon této odpovědné práce.

Definice formulovaná odborníky OECD (Organisation for Economic – Operation and Development – Organizace pro ekonomickou spolupráci a rozvoj je uznávanou mezinárodní organizací poskytující svým členům komplexní analýzu v mnoha oblastech i v oblasti školství a pedagogické profese. Uvádí, že učitel je osoba, jejíž profesní činností je předávání znalostí, postojů a dovedností, které jsou specifikované v kurikulárních dokumentech, žákům a studentům ve vzdělávacím procesu. [Průcha, 2009, s.23].

V současné společnosti chápeme učitele jako člověka, který se zabývá procesem výuky a výchovou žáků. Důležitou podmínkou pro výkon výuky učitelské profese jsou samotné znalosti učitele a jeho schopnost předávat je dál svým žákům.

Můžeme tedy konstatovat, že učitel je důležitým činitelem vzdělávacího procesu, je iniciátorem a organizátorem tohoto procesu. Jeho úlohou je pomáhat žákům získat znalosti, dovednosti a návyky definované v učebních plánech. Důležitou součástí jeho práce je také vzdělávání, tj. pomáhá komplexně rozvíjet osobnost jedince respektive žáků.

Profesijno-sebereflexní rozvoj pedagogické profese

Být pedagogem znamená znát a rozumět nejen světu, vzdělávacímu prostředí, studentům, ale také sobě. Znamená to také umět citlivě reagovat na situace ve škole, navrhnout a realizovat optimální vzdělávací strategie a jednat ve skupině kolegů. Učitelské profese teda povolání je společensky významné a má hluboké historické kořeny. Jedná se o jednu z největších profesních skupin, která neustále kvantitativně roste. Je to diferencovaná profesní skupina z hlediska charakteru a obsahu práce, činností, věkové struktury vyučovaných žáků a věkové struktury pedagogického sboru, počtu zaměstnanců a také podílu mužů a žen v profesi. [Podlahová, 2007, s.10].

Obecně můžeme charakterizovat podle některých autorů profesní rozvoj a konkrétně ho definovat z různých hledisek. Například autorka Černotová [2010, s. 83] definuje a popisuje, že „vývoj je evoluční proces, který umožňuje postupný pokrok a zároveň stav znalostí a schopností do budoucího stavu, kdy bude dosaženo vyšší úrovně znalostí, schopností a dovedností.“ Co se týče učitelské profese můžeme konstatovat následovně: profesní rozvoj je nepřetržitý proces, který zahrnuje všechny dimenze rozvoje osobnosti

učitele a jeho kompetencí, současně vytváří osobní předpoklady pro vnitřní motivaci k celoživotní kompetenci v používání formálních, neformálních a dalších dovedností a neinstitutonální příležitosti pro tvůrčí zlepšování kvality profesního výkonu a vzdělávání žáků.

Rozvoj představuje profesní orientaci na budoucnost. Souvisí s formováním řady pracovních dovedností, osobních vlastností a potenciálů jednotlivců a rozvoj jejich pracovní kariéry. Důležitým předpokladem odborného vzdělávání a rozvoje je nabídka a využívání vhodných vzdělávacích aktivit a odpovídající pracovní činnosti. [Vetraková, 2006, s.102]. Dále lze konstatovat, že profesní rozvoj lze také definovat jako různé druhy učení, prostřednictvím kterých jednotlivci a skupiny získávají lepší znalosti a dovednosti, hodnoty a chování. Pokud je to nezbytné pro zajištění efektivního rozvoje školy nebo jiné organizace, je nutné zvolit takovou cestu učení, která umožní splnit stanovený cíl rozvoje organizace.

V rámci učitelského kontextu se pojem profesní rozvoj učitelů stal součástí vědní disciplíny pedeutologie, zaměřenou na pedagogickou profesi, kde je definována jako „proces prohlubování, zvyšování a rozšiřování kvalifikace a profesních kompetencí v souladu s nejnovějšími vědeckými poznatky, společenskými potřebami a požadavky na výkon pedagogické činnosti a odborných činností.“ [Průcha, 2009, s.29]. Profesní rozvoj učitelů ve smyslu konceptu celoživotního učení má dvě roviny, a to neinstitutonální a neformální rozměr, který zahrnuje sebevzdělávání. A samozřejmě formálního vzdělávání, které představuje další profesní vzdělávání učitelů. Dle autora Lacy [2011, s. 83]. „lze vzdělávání charakterizovat jako řízení lidských zdrojů a proces, během něhož jedinec získává a rozvíjí nové znalosti, dovednosti, schopnosti a postoje,“ které se dotýkají i učitelské profese nejen v teoretické ale i praktické rovině.

Vzdělávání a rozvoj učitelů probíhá v rámci systematického cyklu. Vzdělávání učitelů, které je neustále se opakujícím cyklem rozpoznávání vzdělávacích potřeb, plánování výuky, realizace procesu výuky, hodnocení výsledků učení a účinnosti vzdělávacích programů, se týká rozvoje celé osobnosti. Tento cyklus je založen na strategii učení organizace a organizačních a institucionálních předpokladů.

Koncepčním základem profesního rozvoje učitelů a jejich dalšího vzdělávání je profesní standard Evropské unie. Profesní standard definuje nezbytné kompetence, které lze chápat jako způsobilost učitele vykonávat určité činnosti. Norma představuje základní rámec pro různé úrovně kvalifikace, na nichž lze rozvíjet specifické nebo průřezové kompetence. Standard je specifikací vlastností, které se od učitele vyžadují z hlediska kompetencí a rozdílů v jejich prokazatelnosti.

Profesní standard kvality učitele lze také charakterizovat jako rámec žádoucích kompetencí a činností v navržených ukazatelích, přičemž standard popisuje žádoucí stav. Profesní standard je založen na kompetenčních profilech určitých skupin učitelů, které vycházejí ze vzdělávacích cílů, hodnot a záměrů dané školy – vzdělávacího zařízení. Tato norma vyjadřuje vnitřní integritu dříve oddělených položek profesních kompetencí učitelů. Pedagogická složka je dominantní. Profesionální pedagogická složka má v rámci profese instrumentální funkci. Aby byl profesní standard funkční, musí být široce sdílen různými subjekty vzdělávacích subjektů, které si učitelé sami interně osvojí, aby byly v souladu s tím, jak oni sami chápou podstatu své práce a jak sami sebe vnímají jako profesionály, a také to, jak vnímají svou vlastní profesní identitu. Profesní standard „je pilířem systému profesního rozvoje a kariéry“ růstu pedagogů. Umožňuje propojení kariérního systému se systémem dalšího vzdělávání a systém hodnocení a odměňování učitelů.“ [Vašutová, 2004, s. 103].

Hlavními cíli profesního rozvoje učitelů v kariérním systému je zvyšování profesních kompetencí a kvality učitelů ve školách a přiměřené ohodnocení jejich práce s ohledem na potřebu uznání odpovídajícího statusu a prestiže učitelského povolání, vytvoření systému podmínek pro profesní rozvoj a kariérní postup učitelů. Základním prvkem rozvoje školského systému je zvýšení kvality a efektivity výuky práce.

Úspěšnost vzdělávacího procesu není náhodná, protože záleží především na učiteli a jeho přístupu k práci a k žákům. Zvýšené nároky vyplývají ze společenskými změnami, kterými může čelit pouze učitel, který je na svou profesi připraven a je ochoten a má zájem se neustále ve své profesi zdokonalovat. V praxi si můžeme všimnout učitelů, kteří jsou nespokojeni se svou prací, obávají se, že neučí dobře nebo že by mohli odvést lepší práci a přehodnocují svou vlastní práci. Je to jen sebereflexe, která vede učitele k vnitřnímu dialogu se sebou samým. Sebezdokonalování a postupné změny jsou výsledkem efektivnější práce. Bez sebereflexe ve vzdělávání se žádný úspěšný učitel neobejde. Rozlišujeme mezi nevědomou, neúmyslnou sebereflexí a vědomou, na cíl zaměřenou sebereflexí dle autora Koubeka [2003, s. 142].

Pokud mluvíme o sebereflexi, nesmíme opomenout reflexi. Reflexe z latinského původu (lat. reflexio) což v překladu znamená odraz světla, odrazivost, zrcadlení, ale také odraz. V pedagogické práci souvisí s reflexí. Tento termín původně pochází z filozofie. Označoval proces uvažování jedince o tom, co se děje či neděje v jeho vědomí. [Hupková, 2006, s. 18]. Podle autora Deweyho reflexe znamená, že něčemu „věříme nebo nevěříme nikoli na základě jeho vlastního přímého popisu, ale prostřednictvím něčeho jiného,

co je svědkem, důkazem, pokušením, garantem, dotací, tj. je základem víry. Myšlení je pro účely tohoto šetření definováno jako činnost, při níž přítomné skutečnosti vyvolávají jiné skutečnosti nebo pravdy takovým způsobem, že se na základě předchozích skutečností nebo jako jejich záruka vytváří přesvědčení o nich." [Dewey, 1993, s. 9]. Při reflexi, která je možná pouze v duchovním vědomí, se pozornost soustředí v plném "reflexivním vědomí", lze vytvářet reflexivní pojmy a úsudky, v nichž se skutečné provedení činů stává předmětem explicitního uvažování a myšlení.

Autor Koubek považuje sebereflexi za klíčovou kompetenci učitele, a chápe ji jako nevědomé aspekty našeho myšlení. [Koubek, 2003 s. 144]. Nevědomá, nezáměrná sebereflexe je spontánní. Je to přirozená součást práce učitele a přispívá k jejímu zlepšení. Učitel záměrně neuvažuje o svých emocích i postojích, které jsou příčinou úspěchu či neúspěchu v jeho vlastní práci. Proto nemůže směřovat k jejímu důkladnějšímu poznání.

Záměrná, cílevědomá a systematická sebereflexe umožňuje učiteli důkladněji poznat vlastní vzdělávací činnost. Učitel zaměřuje pravidelně pozornost na plánování, provádění a hodnocení vlastní práce. Využívá přitom různé způsoby – sebe reflexivní metody, kterými chce odstranit své stávající nedostatky a chce zlepšit svou vlastní činnost i vzdělávací proces.

Sebereflexe je zároveň živnou půdou pro sebevzdělávání a také pro sebevýchovu a sebezdokonalování učitele. Na základě sebereflexe mohou cílevědomě rozvíjet své schopnosti, osobnost, profesionalitu a dokáží motivovat své okolí i žáky. Sebereflexe je také důležitým prostředkem, který učitelům pomáhá používat a smysluplně využívat získané znalosti, zkušenosti a dovednosti. Stimuluje jeho profesní a morální růst. [Hupková, 2006, s. 72]. Sebereflexe je proces, při kterém se učitel vrací k tomu, co se již stalo. V tomto procesu vede učitel dialog sám se sebou, rekapituluje určité období svého života, a to nejen ze svého pohledu, ale také z pohledu svých žáků. V průběhu rekapitulace své činnosti prochází učitel určitými fázemi sebereflexe.

Profesní sebereflexe učitele je cílevědomý, plánovitý, systematický a komplexní proces sebepoznávání vlastní práce učitele, na jehož základě se učitel učí mechanismům budování jeho osobnosti v osobních, etických i profesních oblastech. V pedagogické praxi může být profesní sebereflexe zaměřena na dílčí jevy, ale také může být zaměřena na komplexní způsob, aby bylo možné získat komplexní obraz o procesu výuky a celkovém stavu výuky práce učitele při výuce. [Hupková, 2006, s. 73].

Na základě jednotlivých charakteristik můžeme říci, že sebereflexe a utváření sebekoncepcí učitele vystupuje do popředí jako závažný faktor při výkonu učitelské profese. Učitelovo vědomé sebepoznání, jeho pozitivní sebepojetí spojené s pozitivním vztahem

k sobě samému, tj. sebehodnocení, profesní motivací, ambicemi a touhou usilovat o zdokonalení sebe sama je optimální pro co nejlepší výsledky jeho učitelské profese. Sebereflexe učitele by měla vycházet z požadavků v jeho každodenní práci, stejně jako z jeho profesionálních, společenských, ale i osobních cílů, ambicí a očekávání směřujících k modernizaci, racionalizaci, optimalizaci a zefektivnění výuky. Každodenně konfrontovat svou motivaci, postoje, hodnoty, cíle, aspirace a očekávání s pojetím prestiže ve společnosti.

Závěr

Výchova a vzdělávání jsou základními pedagogickými prostředky, které mají v pedagogických požadavcích své specifické poslání a postavení ve společnosti z pohledu pedagogické profese. Pedagogická profese, respektive pedagog je klíčovou postavou ve vzdělávání a výchově, který zastává roli představitele a zprostředkovatele vzdělávání. Společně s vývojem a proměnami společnosti se mění i kontext vzdělávání a odborné přípravy. Obecně můžeme říct, že učitelská profese má rovněž možnost se rozvíjet v rámci svého kritického myšlení a samostatnému uvažování o svém postavení ve společnosti.

Sebereflexí v pedagogické činnosti učitele rozumíme uvědomování si svých (tj. učitelských) poznatků, zkušeností a prožitků z pedagogické činnosti, zejména z řešení pedagogických situací. Dochází přitom k popisu, analýze, hodnocení, uspořádání a zobecňování vlastních pedagogických poznatků a zkušeností. Kvalitní sebereflexi je třeba považovat za důležitý předpoklad úspěšnosti pedagoga a nutnou podmínku jeho odborného růstu, pedagogické kompetence a odborné odpovědnosti.

Na téma pedagogické profese a profesijne sebereflexe se organizovali a neustále pořádají odborné semináře, konference. Pedagogické profese je součástí společenských a pedagogických věd, které mají různé teoreticko-empirické studie. I přes to se stále vracíme k množství myšlenkám a idejím Jana Amose Komenského, které přežily dodnes a postupně se staly nedílnou součástí pedagogické praxe, ale i každodenního života ve společnosti.

Literatura

DEWEY, John. *How we think: A restatement of the relation of reflective – thinks to the educative process*. Boston: 1993.

ČERNOTOVÁ, Milada. *Cviční učitelia*. Prešov: Prešovská univerzita, 2010, ISBN 978-80-555-0154-3.

HUPKOVÁ, Marie *Profesijná sebareflexia učiteľov*, 1.vyd.Pedagogická fakulta Univerzita Konštantína filozofa, Nitra: 2006, ISBN 80-9818-63-7.

KOUBEK, Jozef. *Personální práce v malých podnicích*. 2. vyd. Praha: Grada, 2003, ISBN 80-247-0602-4.

LACA, Slavomír. *Základy sociálnej pedagogiky*, Bratislava: 2011, Beki desing, Vysoká škola zdravotníctva a sociálnej práce sv. Alžbety, ISBN 978-80-8132-014-9.

LACA, Slavomír. *Sociálna pedagogika*. 1. vyd. Praha: Pražská vysoká škola psychosociálných štúdií, 2019, ISBN 978-80-906237-3-6.

PODLAHOVÁ, Lucie. *Učitel sekundární školy 1*. Olomouc: UP Olomouc, 2007, ISBN 978-80-244-1828-5.

PRŮCHA, Jan, Eliška WALTEROVÁ a Jiří MAREŠ. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-807-3674-168.

PRŮCHA, Jan. *Pedagogická encyklopédia*. Praha: Portál, 2009. ISBN 80-7178-014-6.

PRŮCHA, Jan. *Učitel: současné poznatky o profesi*, Praha 2002, ISBN 80-717-8621-7.

TŮMA, Jiří. *Pedagogika volného času*. Praha: Vysoká škola tělesné výchovy a sportu PALESTRA. 2018, ISBN 978-80-87723-43-2.

VAŠUTOVÁ, Jaroslava. *Profese učitele v českém vzdělávacím kontextu*. Brno: Paido, 2004, ISBN 80-7315-082-4.

VETRÁKOVÁ, Milota. *Ludské zdroje v organizácii*. Banská Bystrica: Univerzita Mateja Bela, Ekonomická fakulta, 2006, ISBN 978-80-557-0149-3.